

Zaman dəyişir - ədəbiyyat isə təzə-tər qalır, çün o, dünyanın çırpınan üreyidir, yaxşılar və pislər bu söz sənətinin hərəkətverici qüvvələridir; insan qəlbinin mistikası, münasibətlərin sosiallaşması məhz ədəbiyyatın predmeti olaraq qalır. Nizami, Nəsimi, M.F.Axundzadə, O.Balzak, J.Sand və digər söz sərkərdələri üçün Məkan və Zaman anlayışları yoxdur; başqa cür də ola bilməz - bədii əsərlər öncə, təbiiyə edir və estetik zövq verir.

"Körpüsəlanlar" haqqında birmənalı düşünməyənləri (oxucular da istisna deyil) çaşıdıran "müsbət qəhrəman axtarışı" mifi olmuşdur; o illərin nəsr əsərində belə bir surət yaradılmayıbsa - tənqidçilərin "qara dəftəri"ne düşürdü. Obrazlar akademik üslubda danışmalı, düşünməli, hissələrini gizlətməli, sərbəstliyini içərisində öldürməlidir, ictimai-siyasi və ideya-estetik ölçülərin daşıyıcısı olmalıdır. Əsərin orijinallığına onun bədii strukturuna əlavə edərdik: hər bir obraz: Səriyyə, Adil və Qəribcan kiçiklik za-

qatı olur, deməli, müəllifin təsvir etdiyi obrazları çərçivəyə salmaq sadələşlilükdür, yaşadığı hadisələrin fəlsəfi - sosial səbəblərini araşdırmağa və anlatmağa çalışmaq - onun fərdi yanaşma üslubudur, necə ki, İlyas Əfəndiyev romanda süni konfliktlərdən uzaqlaşmağı bacarmışdır...

Adi bir həyat olayından - xeyirxah işdən - körpü salmaq iddiasından bəhs edən bu əsər təbii ki, Zaman, Mühit və ideologiyadan uzaq deyildi, lakin müəllif roman sənətinin estetikasını nəzərə aldı: Obrazlarının hissələrini, xüsusilə, qadınlara məxsus effeməlik cəhəti, imperativ və impressivliyi güclü qələmlə, aydın, obrazlı ifadə ilə təsvir etdi: "bu cür" yazmalısən, personajlarını uzaqdan görmək yox, içindən keçirməlisən. Ona görə ki, "Körpüsəlanlar" özündə struktur axtarışının müsbət həllini, reseptiv estetik və sosial-siyasi problemlərə aydınlıq gətirmişdir. Mən bu sərəya mənəviyyətin - əxlaqın sosial münasibətlərin xarakterini də əlavə edərdim. Bu, o de-

davamlı kompleks olması, öz qüsurlarını başa düşərək həyatı vəcib məqsədlərinə çatmaqda çətinlik çəkməsi. Səriyyənin etirafı: "Birdən mən qərribə bir arsızlıqla gülümsədim və bu saat subay bir qız olmadığımı təəssüf elədim. Yox, mən subay deyiləm. Mən ərimin gələcəyi üçün məsuliyyət daşıyan bir qadınam. Ərimin gələcəyi, gələcək böyük vəzifələri üçün! Əlvəda, subaylıq, azadlıq... Mən daha azad deyiləm!".

Səriyyə körpüsəlanların əhatəsində şənlenir, ortada şərab da var, bir neçə qurtum da özüm içir: "kinci stəkandan sonra buldozerçinin üzü o qədər mülayim və nəzakətli bir ifadə aldı ki, mən gözümü ondan çəkə bilmirdim. Bu, mənim ilk etirafım idi... Qəddi-qaməti, məğrur buldozerçi iynənin ulducundan keçəcək dərəcədə incə olmuşdu. O, mənə baxmamağa çalışsa da, mən tez-tez baxırdım".

Bu qadın etirafına soyuq yanaşmağa həcət görmürəm, necə ki, Səriyyə, nəhayət, ortaya çıxmalıdır ki, qadınla incə rəftar edin,

lərindən fərqli olaraq, ilk dəfə Səriyyənin simasında sosialist tipli insandan imtina etmiş obraz yaratmışdır; bunu mən bir mərhələ kimi qiymətləndirirdim. Əxlaqi təkmilləşmə yolunda azad və sərbəst, kollektivçi qadın! Yazıçı hər bir qadının, kişinin fərdi taleyinin dolğunluğunu təsvir etməsi olmuşdur.

"Körpüsəlanlar" romanı, xüsusilə, Səriyyə obrazına daha dərinləndirən aydınlıq gətirmək mümkündür, ayrıca tədqiqatın mövzusu, hər nöqtəsinə toxunduqda, nəyisə unuduğunu duyursan. Bu baxımdan Səriyyə obrazı haqqında bəzi nüansları ümumiləşdirmək zorundayam:

1. Səriyyə nəsrimizdə (50-60-cı illərdə) ilk qadın surətidir ki: Onun qeyri-adi fenomenliyini oxucu hiss edir. Bu cür "fəhmli" qadınlar nəsrimizdə olmuşsa, tənqidçilər belə psixoloji vəziyyəti "araşdır-mamışlar" - bəlkə də dövrün məlumatsızlığı imiş!

Səriyyə ilk nəqlində - təhkiyəçi kimi qəbul edirik - başına gəlmişlərdə Özünə - Məninə - Ezosuna haqq qazandırır. Bu, qadın xarakteridir - Öz səciyyəsinə - bir surət kimi çəkinmədən göstərir. Halbuki sosializm realizmi sənət metodunda bu, yazıçılarımızı buxovlamışdı: İlyas Əfəndiyev bu səddi qırmağa cəsarəti çatdı.

2. Gəldiyim bədii proqnozuma əsaslanaraq: Səriyyə ərinin xasiyyətinə bələd olduğu təqdirdə - niyə sadələşmə məişət adətlərinə yol verir?

Yazıçı bu qədər sovet ideologiyasının həttə bədii əsərlərə qoyduğu yaramaz nüanslardan xəbərsiz olmamışdır. Çox yaxşı anlayaraq tanınmış ədib kimi "cığallıq" etmədi. Lakin o, həm kommunist tərbiyyəsinin tələblərinin, həm də hökm sürən, məcburi aşılana yeni ənənlərə bədii etirazını gizlətmədi - O dövrün yazıçı cəsarətiydi.

3. Səriyyənin buldozerçiyə olan mübhəm hissələrdən "qorumağa" həcət yoxdur və qadın xisletinə buna imkan verir. Buldozerçi bəlkə də Səriyyənin ona xoşçılıq münasibətini yozmur, lakin yazıçı qadın obrazının xarakterini açmaq üçün bədii situasiyaya ehtiyac duydu və "Körpünün bünövrəsinə isə bizim (Səriyyə və buldozerçinin - A.E) adımız qoyulmuşdur. Bizim! Buldozerçinin və mənim! Nə üçün buldozerçi ilə mənim? Bəs Soltan? Bəs Kərəmxan?" Bu daxili düşüncələr təbiidir, lakin: "Bu sözlər qəlbimdə gərgin duyğular və məchul intizar ifadə edən bir mahnının nəqarəti kimi təkrar olunurdu".

4. Romanda tənqidçilərin konflikt axtarması bəlkə də ötən əsrin 60-cı illəri üçün hesablanmışdır. Bu sətirlərin müəllifi olaraq o onillərin şahidiyəm və kənd, sənaye kollektivlərlə tanışdım.

İlyas Əfəndiyev Səriyyə obrazı niyə bu qədər orijinaldır? Hər bir surət (obraz) duyğuların yaranması üçün yazıçı müşahidəsindən qidalanırdı və ideyanı tamamlayırdı. Səriyyə obrazında İlyas Əfəndiyev yalnız vasitə kimi istifadə etmir, eyni zamanda onun hiss-duyğularını görür, əlamətlərinin, xüsusiyetlərinin təsiri altına düşür, sənətkarlıq isə ondadır - təsvirdə və fəaliyyətdə inkişaf edir. Unutmayaq ki, görkəmli yazıçı İlyas Əfəndiyev "Körpüsəlanlar" romanı və onun qəhrəmanı Səriyyə, eləcə də Qəribcan, Soltan, Kərəmxan makro mühitin, adi zəhmətkeş ailənin övladlarıdır, lakin bu xırda adamlar "yüksək elitani da arxada qoyub, öz xarakterlərlə nəsrimizdə seçilir; bu isə yazıçı istedadı və hüneridir ki, XXI əsrdə onlarla görüşdük, qürurlandıq. Amma etiraf edək ki, nə qədər obrazlar XX əsrdə qaldı, bu günə çıxmadılar.

■ Allahverdi Eminov

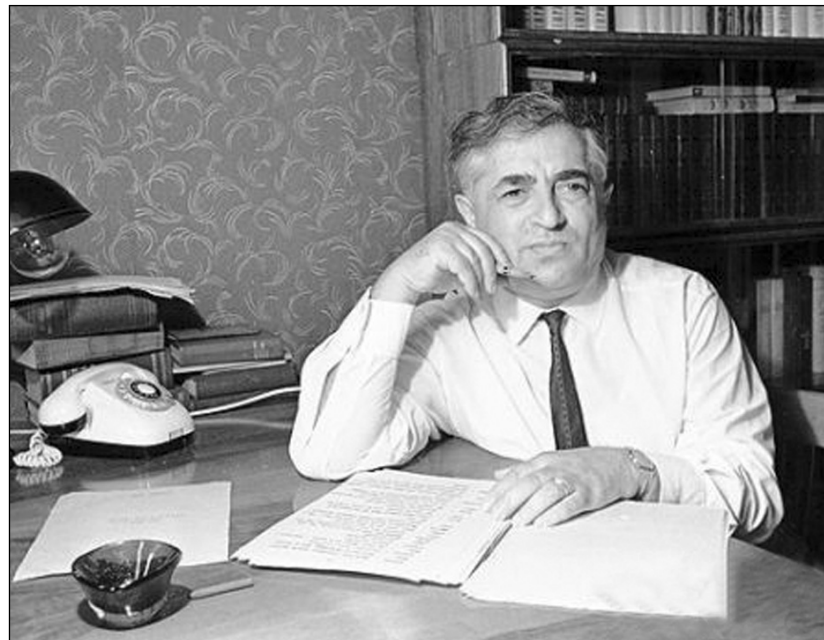
İlyas Əfəndiyevin "Körpüsəlanlar" romanına bir baxış

man kəsiyində daxillərində baş verən aksellerasiyasını - ruhi həyəcanı yaşayırlar. Bu məsələdə yazıçı cəsarətini göstərmək mümkündür. Səriyyə ilk təəssüratını dilə gətirir demək - taleyini açdı, oxucuya nə qalır - əsəri qatılmaq. Amma belə deyil, əksinə, gənc qadının hissələri daha yaxından tanış olmağa köklənirsən...

Həyatından bəzi "açıqlamalar" verir, bəzi hərəkətlərini xatırladır. Buldozerçinin köynəyinin düyməsini tikir, ütüləyir. Və bu zaman Səriyyədə mübhəm duyğuların səsi gəlir, gənc qadın məhz niyə buldozerçinin köynəyini ütüləyir? Bu hal olmasa idi, Səriyyənin hissələri özünü bürüzə verməzdi, halbuki o, buldozerçiyə diqqətliymiş! "Onun həmişə yaxasının yuxarıdakı düymələrini açıq qoyduğunu bildirdim. Ona görə də köynəyinin yaxalığını buna görsən təzə ütülədim ki, əynində qəşəng dursun. Mən köynəyin enli küreyinə baxıb özümdə anlaşılmaz bir fərəh duydu". Onun sonuncu təəssüratı konfliktin hissələri üzərində qurulmasına zəmin yaradır. Və bu: Səriyyə - Adil - Qəribcan "üçlüyü" sühət boyu oxucunu yormadan davam edir. Əlbəttə, nəsr yaradıcılığı üçün bu, bədii psixoloji hadisədir, heyif ki, tənqidçilər belə nüansları görməmişlər...

"Körpüsəlanlar" romanında çaşıdırıcı məqamlara əsas verən rus klassik yazıçıların, yaxud tənqidçilərin fikirlərinə olan ehkamçılıqdır. Nəsr əsəri realist planda yazılmalıdır və Dobrolyubovdan, Çernişevskidən iqtibaslara söykənməkdir. Rus tənqidçisi Dobrolyubovun yanaşması: "Müəllifin əsaslandırıcı və bizə təqdim etdiyi faktlar düzgün göstərilməlidir. Bu keyfiyyət olmadıqda ədəbi əsər bütün əhəmiyyətini itirir, həttə o, zəhərli olur, ona görə ki, belə əsərlər insan şüurunun oyanmasına deyil, əksinə olaraq, onun daha artıq tutqunlaşmasına səbəb olur" - tamamilə absurd nəticədir, bədii əsər mөгər yalnız tarixilikdir, faktların yığılmasıdır ki, yazıçının əl-qolunu bağlasın?

Yazıçının, xüsusilə, romançının yaradıcılıq psixologiyası və ov-

məkdir ki, Səriyyənin əri Adilə və iş yoldaşlarından biri buldozerçiyə davranışın müxtəlif tiplərinin yaranmasını proqnozlaşdırmışdır. Yazıçı diqtə edir ki, müxtəlif sosial ukladları olan cəmiyyətlərdə (o cümlədən, sovet sistemində) əxlaq dəyişə bilər, səciyyəvi olan şəxsiyyət tipi yaranır. Adil kübar ailədə böyüyüb, Səriyyə adı ailənin qızıdır, ali təhsili yoxdur. Adil adi bir işdən qışqanır, problem yaradır gələcək sağlam ailə üçün. Bəzən iradını cəsarətlə bildirməyi bacarmır - qətiyyətsizdir: "Körpüsəlanların yanında nə var? İş vaxtı qurtarıb ki? - deyər o, üzümə baxmadan yavaş səslə soruşdu". Səriyyə isə cəsarətlidir, hissələrinə hakimdir. Tennis oynayır, meşəyə onlarla ayı ovuna gedir, xörəklərini hazırlayır və s. Adil həmişə özünə haqq qazandırır, karyerası haqqında düşünür; bu da onun ailə tərbiyyəsindən gəlir. Səriyyə isə yeri gələndə səhvini etiraf etməyi bacarır: "Adilin bəzən məni tənqid etməyə haqqı var. Çox zaman mən öz hərəkətimini ölçüb-biçmirəm".

Səriyyədə qəribəliklər yox deyil, özünü seyr edərsə, az sonra səhv hərəkətini unudur, bu hal onun xarakterindəki qeyri-effektivliyindən yaranır: mənfi (bəzən) emosional təəssüratların güclü və

onu sayın, hissələrini düzgün qiymətləndirir, kobud rəftardan uzaq olun - gələcəyin anası gözündə görün. "Müsbət qəhrəman" etiketinin yoxluğundan qınamayın. Müsbət qəhrəman, xüsusilə, qadın obrazı hissələrlə düşünməyə daha çox üstünlük verir. Səriyyə isə fərdiliyində qalır və mərhum bir tənqidçinin: "İ.Əfəndiyev müsbət qəhrəmanları öz tərbiyyəvi rollarını bəzən axıra qədər yerinə yetirmirlər, çünki yazıçı onları nümunə göstərməyə o qədər də əhəmiyyət vermir, bəzən böyüklük çatmır, deyək ki, Səriyyənin kişilərlə ova gətirməsi, lopux oynaması, ekskavatorçunu (buldozerçini - A.E.) görəndə keçirdiyi şit hissələr və sair qərribə və yüngüllük kimi görünməzdi". Azca yuxarıda iqtibas gətirdiyim epizodları mən məişət qüsurları donuna bükməzdim, bu etiraflarda azadlıqsevər, məkrdən uzaq sərbəstliyə meyilli 18 yaşlı bir qızın səmimi hissələri kimi qarşılayıram. Əks təqdirdə olsa idi, Səriyyə bağca bir addım atardı. Səriyyə məhz namusu - arı ilə öyünməyə haqqı olan ərli qadındır və cəsarətlə piçıldayırdım ki: yetkin inkişaf şüura malikdir, harmonik inkişafa meyillidir, niyyətləri, öncə xeyirxahlığı, işlərini məqsədyönlü qurmasıdır və İlyas Əfəndiyev digər nəsr əsər-